

УДК 342.72/73:316.647.82

Зінов'єв Кирил Сергійович,

викладач кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ПРАВОВА ПРИРОДА ЛЮСТРАЦІЇ В ПЕРЕХІДНИХ ДЕРЖАВАХ

Постановка проблеми та стан дослідження.

У зв'язку з черговим оновленням влади в Україні поживалися й дискусії щодо необхідної люстрації. В останній час термін «люстрація» використовується в публіцистиці та політичних заявах з різним ступенем емоційного забарвлення – від ототожнення з панацеєю від всіх хвороб та патологій державного апарату до характеристики люстрації, як загально-го судилища за політичними мотивами. Нажаль, за допомогою ЗМІ та політичних лозунгів в суспільстві формується певне уявлення про люстрацію, що є в цілому некоректним і занадто узагальненим. Все це свідчить про необхідність теоретичного осмислення процесу люстрації, його сутності та правової природи. Джерелом таких напрацювань повинен бути політико-юридичний досвід держав, що пройшли та проходять на даний момент процедуру люстрації.

В українському науковому середовищі зустрічалися поодинокі спроби звернення до проблематики даної теми, однак подальшого розвитку вони не знайшли. До дослідження люстраційних процесів зверталися вітчизняні дослідники І. Безклубий, І. Кочкодан, С. Шевчук, О. Зизда та представники сусідніх держав Е. Бланкенбург, Л. Бакрадзе, Я. Олещик, Й. Сиклова, Ю. Нісевич. Однак напрацювання мають фрагментарний характер та не розривають цілком правову природу люстрації.

Все вищеназване свідчить про надзвичайну актуальність та нагальність розробки проблематики даної теми на загальнотеоретичному рівні, враховуючи історичні приклади різних моделей люстрації в Європі.

Тому **метою даної статті** є проаналізувати правову природу люстрації в перехідних державах та з'ясувати мету та фактори ефективності люстраційних процесів в державі.

Виклад основного матеріалу. Люстрація (від латинського *lustratio* – очищення за допомогою жертвопринесень) в вузькому історичному сенсі це процес регламентації доступу до найвищих дер-

жавних посад осіб, пов'язаних в минулому з репресивним апаратом (співробітників і агентів органів державної безпеки і функціонерів комуністичних партій) у державах Східної Європи після падіння комуністичних режимів. У більш широкому сенсі це аналогічний процес щодо осіб, причетних до режимів, які в минулому порушували права людини. На думку розробників відповідної правової бази процес люстрації надає легітимність новій владі шляхом одномоментного рішучого розриву з практикою старої влади, яка сприймається як злочинна і неправова [10].

Отже, вдалим виглядає визначення східноєвропейської люстрації, запропоноване І. Безклубим, як системи заходів, спрямованих на усунення із ключових публічних посад осіб, причетних до протиправної діяльності попереднього політичного режиму, та встановлення щодо них обмежень на зайняття таких посад у майбутньому [3, с. 36].

Люстрація за суттю є обмеженням політичних прав певних категорій осіб. Важливим теоретичним питанням є правомірність обмеження цих прав.

Головні аргументи противників люстрації такі: а) люстраційні обмеження повинні розглядатися як дискримінація за ознакою політичних поглядів; б) люстраційні закони встановлюють презумпцію колективної вини; в) люстраційні закони порушують право на приватне життя [8, с. 51].

Обмеження політичних прав можна загалом віднести до так званої «позитивної дискримінації», хоча термін і вбачається некоректним. Позитивна дискримінація, також відома як «позитивні дії», свідомо надає переваги певній групі або групам, таким як жінки, інваліди або конкретні етнічних груп. Основна мета такої політики полягає в подоланні структурних форм дискримінації, яка в іншому випадку буде мати переважну силу щодо конкретних соціальних груп [1].

Політика спеціальних заходів (так званих стверджувальних дій (*affirmative action*), або пози-

тивних дій (positive action)), спрямована на подолання нерівності, соціального розшарування [5]. Обмеження, що вводяться внаслідок процедури люстрації є своєрідним заходом сприяння доступу до влади інших політичних сил та громадськості, яка була позбавлена такої можливості в період панування попереднього режиму.

Згідно ст. 4 Конвенції Міжнародної організації праці про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 будь-які заходи, спрямовані проти особи, відносно якої є обґрунтовані підозри чи доведено, що вона займається діяльністю, яка підриває безпеку держави, не вважаються дискримінацією за умови, що заінтересована особа має право звертатись до компетентного органу, створеного відповідно до національної практики [6].

Згідно Резолюції 1096 (1996) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про заходи, спрямовані на подолання спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем» серед основних цілей люстрації в східноєвропейських державах виступають створення плюралістичної демократії, заснованої на верховенстві закону і повазі до прав людини, запровадження принципу субсидіарності, свободи вибору, рівності шансів, економічного плюралізму і прозорості процесу прийняття рішень, забезпечення поділу влади, свободи засобів масової інформації, захисту приватної власності та розвитку громадянського суспільства [2].

Згідно з Резолюцією люстрація повинна проводитися на принципах демілітаризації, децентралізації, демонополізації, дебюрократизації. За злочини, передбачені кримінальним законодавством, вчинені особами в часи тоталітарних режимів, необхідно притягати до кримінальної відповідальності. Якщо кримінальним законодавством встановлюються строки давності щодо певних злочинів, то такі строки можуть бути подовжені, оскільки це є суто процесуальним, а не матеріальним питанням. Що стосується інших діянь, що не є кримінальними злочинами, то до осіб, які їх вчинили, обмеження можуть бути застосовані тільки для усунення чи суттєвого зменшення небезпеки, яку становлять функціонери антидемократичного режиму для утворення життєздатної демократії.

Що стосується презумпції колективної вини, то вона не може мати місце, якщо люстраційні обмеження впроваджуються не як юридичні санкції за діяння особи, а як спеціальні вимоги, що ставляться до кандидатів на певну посаду, як це було, наприклад, в Східній Німеччині згідно з Додатком до Угоди про об'єднання Західної та Східної Німеччини [8, с. 51].

Відповідно до ч. 2 ст. 8 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод перед-

бачені випадки, в яких органи державної влади мають право втручання в приватне життя – коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [7]. Отже, втручання в приватне життя є виправданим та цілком лежить в правовому полі.

Однак, вищезазначені умови можуть бути збережені лише за додержання правових принципів. Права та свободи осіб не повинні приноситися в жертву заради колективного блага, а обмеження повинні стосуватися дійсно суспільно-важливих посад.

Важливими факторами ефективності процесу люстрації є:

- своєчасність люстрації – досягнути основної цілі люстрації неможливо зволікаючи, даючи тим самим колишній номенклатурі, користуючись перевагами посади та службовим становищем, приховати факти та документи, що підтверджують їх злочини;

- всеосяжність – необхідно усунення правлячої номенклатури як консолідованої структури від політичної, державної, економічної влади, а також доступу до державного медіапростору;

- правова регламентованість – процес перевірки, межі відповідальності, право апеляції повинні бути детально регламентовані законодавством аби уникнути розправ з політичними конкурентами та інших необ'єктивних рішень;

- формалізм – рішення щодо обмеження прав та юридичної відповідальності повинні прийматися лише на основі доказів – фактів та документів, а не «революційної правосвідомості». До чого доводить керування неосяжними принципами радикальної свідомості ми пам'ятаємо з радянської історії: «... радянська влада дозволяла застосовувати норми дореволюційних законів лише у випадку, коли вони не були скасовані або не суперечили революційній правосвідомості і революційному сумлінню. Суд через свою революційну правосвідомість мав право відмовитися від діяльності у відповідності до закону» [4, с.145];

- перспективність – люстрація не повинна обмежуватися лише професійними обмеженнями. Необхідно створити якісно нову систему підготовки та перепідготовки кадрів державної служби, включаючи силові структури, засновану на професійній конкуренції за допомогою конкурсного відбору та здатну забезпечити функціонування органів державної влади на основі принципів ефективності, прозорості та бездоганності в роботі, а також до-

